

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 26 (1991)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 26 (1991)

Τα Γιάννινα, ο Ελιγιά και το δίπολο "Φασισμός" και "Αντιφασισμός" του Μεσοπολέμου

Παναγιώτης Νούτσος

Copyright © 1991, Παναγιώτης Νούτσος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νούτσος Π. (1991). Τα Γιάννινα, ο Ελιγιά και το δίπολο "Φασισμός" και "Αντιφασισμός" του Μεσοπολέμου. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (26), 3-14. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/30448>

Τα Γιάννινα, ο Ελιγιά
και το δίπολο
“Φασισμός” και “Αντιφασισμός”
του Μεσοπολέμου

του Παναγιώτη Νούτσου
καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

«Ζώστηκε ολούθες από τη φτώχεια, κυνηγήθηκε με κείνον τον τρόπο που ξέρουν στην επαρχία να κυνηγάνε - διώχθηκε. Και λίγο πιο ύστερα πέθανε, πολύ νέος ακόμα, κάπου μακριά εκεί στη Μακεδονία. Η μικρή Ιερουσαλήμ για μια ακόμα φορά τον απέκτεινε τον προφήτη της. Η παρασυναγωγή στο μανάβικο του Χαΐμ Εζρά σκόρπισε».

Χατζής, *Το τέλος της μικρής μας πόλης* (1960), Αθήνα 1974, σ. 59

1. Ως προς τη γένεση και την ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης μπορούν και στη χώρα μας να επισημανθούν τέσσερις τουλάχιστον ζώνες: αρχικά η πρωτεύουσα, μετά οι πόλεις που είχαν πρώιμη παρουσία, στη συνέχεια οι πόλεις που είχαν μια μικρή καθυστέ-

ρση και τέλος οι πόλεις που είχαν αξιοσημείωτη καθυστέρηση. Και στις τέσσερις περιπτώσεις υπονοείται ο διαφορετικός ρυθμός αστικοποίησης, η οποία ήδη από τον προηγούμενο αιώνα υπερσυγκεντρώνεται στην περιοχή της πρωτεύουσας, καθώς και η καθορισμένη

μορφή της οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύσσουν τα αστικά κέντρα που αποτελούν διοικητικά και εκπαιδευτικά κέντρα. Για παράδειγμα η Ερμούπολη και η Πάτρα γνώρισαν μια πρόοπη ώθηση της κοινωνικής συνείδησης, όταν στον ελλαδικό χώρο επιταχύνονται οι όροι για τη σταθερή κυριαρχία του εμπορικού κεφαλαίου πάνω στην αγροτική παραγωγή και όταν ειδικά σ' αυτές τις πόλεις η μισθωτή εργασία εξαρτάται από τις τύχες της ιστιοφόρου ναυπλίας ή της σταφίδας ως κύριου εξαγωγικού προϊόντος της χώρας. Σ' αυτή τη διεργασία της αναπαραγωγής του κεφαλαίου παρεμβάλλεται η γενίκευση της χρήσης των ατμοκίνητων σκαφών και οι διακυμάνσεις του διεθνούς εμπορίου που θα προκαλέσουν έντονες απεργιακές κινητοποιήσεις των εργαζομένων. Η πρώτη απεργία, παρά την απαγόρευση της «εκουσίας αργίας» από το άρθρο 167 του Ποινικού νόμου, πραγματοποιείται στην Ερμούπολη το 1879 με τη σύμπραξη βυρσοδεψών και ναυπηγών, ύστερα από την πώση του ρωσικού νομίσματος με το οποίο πληρώνονταν. Ήδη στην αρχή της ίδιας χρονιάς, είχε ιδρυθεί στην ίδια πόλη το πρώτο εργατικό σωματείο, ο «Αδελφικός σύνδεσμος ξυλουργών του Ναυπηγείου Σύρου», και οι απεργιακές κινητοποιήσεις που θα επακολουθήσουν θα εκμηθούν ως απαρχή της σύγκρουσης της «εργασίας προς το κεφάλαιον» (Λυκούδης 1833:3). Η κρίση άλλωστε των εξαγωγικών προϊόντων και πρώτοστα της σταφίδας οδηγούσε στις συνεχείς κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών και των σταφιδεργατών της Πελοποννήσου. Στην Πάτρα το 1876 θα εμφανισθεί ο «Δημοκρατικός Σύλλογος» που αφουγκράστηκε τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό της ευρύτερης περιοχής και προσπάθησε να τον μεταγράψει (Νούτσος 1990:55)

με τη σοσιαλιστική γλώσσα που είχε καλλιεργήσει η «Διεθνής Ένωση των Εργατών» (Federaliste).

2. Τα Γιάννινα ανήκουν στην κατηγορία εκείνη των πόλεων με σχετική καθυστέρηση, εφόσον εβράδυνε η απελευθέρωσή τους και είχε διατηρηθεί για αιώνες η εμπορική και η βιοτεχνική δομή της οικονομίας τους, γεγονός βέβαια που δεν αντιστάθμιζε η θέση τους ως σημαντικού διοικητικού και εκπαιδευτικού κέντρου της Βορειοδυτικής Ελλάδος. Πάντως και στα πλαίσια των «αδελφοτήτων», ιδίως μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων θα εκτοξευθεί δημόσια και στο όνομα του σοσιαλισμού η επιχειρηματολογία εναντίον των «χρυσικάνθαρων», όπως συμβαίνει το 1911 με τον αντίκτυπο των δημοσιευμάτων του οργάνου της αδελφότητας «Η Θεοτόκος» (Μπέτης 1984:234), τα οποία μάλλον απηχούν τις ανηλπίσεις του Πλ. Δρακούλη. Μετά τους βαλκανικούς πολέμους, στους κόλπους πια της ενιαίας επικράτειας, η συνεχής τροφοδοσία της πρωτεύουσας με εργαζόμενους από την Ήπειρο και η στελέκωση των διοικητικών και εκπαιδευτικών μηχανισμών με υπαλλήλους που έχουν εκπαιδευθεί κυρίως στην Αθήνα πρόσφερε τις αμφίπλευρες ωθήσεις για τη διαμόρφωση ενεργών πυρήνων κοινωνικής αμφισβήτησης. Μετά την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος, τον Οκτώβριο του 1918, και του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος, αντίστοιχα τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, θα υποβοηθηθεί η τοπική οργανωτική παρουσία των εργαζομένων, που αντικαθιστούν τη συντεχνία με το σωματείο, και θα ενισχυθεί η διεργασία αποσαφήνισης του ιδεολογικού τους προσανατολισμού. Μετά το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ θα μετάσχουν στις αρτιότερες ομοσπονδίες (Παπακωνσταντί-

νου 1934:424) υποδηματουργών (με τον Δ. Τσούπη θα μετάσχουν στο Β' συνέδριο της ΓΣΕΕ, *Ριζοσπάστης* 11-10-1920:3) και αρτεργαίων και τα αντίστοιχα σωματεία των Ιωαννίνων (ιδρύεται το φθινόπωρο του 1919), ενώ σε μια διετία θα αριθμούνται σε εφτακόσιους περίπου οι εργαζόμενοι που θα δρουν σε εφτά σωματεία και τα οποία θα συγκροτήσουν το Εργατικό Κέντρο αυτής της πόλης (Γεωργιάδης 1921:50-68). Το πιο δραστήριο σωματείο φαίνεται ν' αποτελούσαν οι τσαγκαράδες, που κυκλοφόρησαν το 1922 τη βραχύβια εφημερίδα *Άνθρωπος* (Σούλης 1931/1932:278), και οι καπνεργάτες που οργανώνονται ξανά το 1920, για να αναπτύξουν «καθαρώς εργατικήν δράσιν, βασιζομένην εις την αρχήν της πάλης των τάξεων», όπως δηλώνεται με ευκρίνεια στο δεύτερο άρθρο του νέου καταστατικού τους. Πριν ακόμη απαρτισθεί η Διδασκαλική Ομοσπονδία, τον Απρίλιο του 1921, θα ενεργοποιηθεί ο σύλλογος δημοδιδασκάλων του νομού Ιωαννίνων (29-4-1920), δημοσιεύοντας αυστηρό υπόμνημα για την κατάστασή τους στον *Ριζοσπάστη* με τίμημα την απόλυση των πρωτεργατών τους Στ. Τζούφη και Δαγκλή (*Ο Νουμάς* 1920α:363,411 - 1920β:13). Μια παράλληλη και σαφώς ευρύτερη λειτουργία, με τη συμμετοχή εκπαιδευτικών των δύο πρώτων βαθμίδων, επιτελούσε το τοπικό παράρτημα του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» διακινώντας το *Δελτίο* και οργανώνοντας εκδηλώσεις για την ανημετώπιση θεμάτων που ξεπερνούσαν τον ορίζοντα των εκπαιδευτικών θεσμών. Πάντως στις αρχές του 1919 εμφανίζεται στα Γιάννινα ο πρώτος όμιλος του ΣΕΚΕ (*Le parti socialiste ouvrier de Grece* 1919:306) που θα εκπροσωπηθεί στις εργασίες του δεύτερου συνεδρίου του, τον Απρίλιο του 1920, οπότε θα απο-

φασισθεί η «οργανική» προσχώρηση στην Γ' Διεθνή και η προσθήκη, σε παρένθεση, «Κομμουνιστικών» στον τίτλο του, γεγονός που υπονοεί τη νέα καταστατική του αρχή για «την μεταβολήν της σημερινής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας εις κοινωνίαν σοσιαλιστικήν με μεταβατικόν σταθμόν την δικτατορίαν του προλεταριάτου» (1920, ΚΚΕ τ. Α': 50,62,68).

3. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή ιδρύεται και στα Γιάννινα Πανηπειρωτική Ένωση «Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού» που θα εκδώσει το 1924 την εβδομαδιαία εφημερίδα *Νέος Αγών* με υπεύθυνο τον Β. Καρασκόγια (Σούλης 1931/1932:284, Αποστολίδης 1983: 60) που θα μετάσχει ως γραμματέας της ένωσης και στις εργασίες του πρώτου πανελληνίου συνεδρίου των παλαιών πολεμιστών που συνήλθε στην Αθήνα το Μάιο του 1924 (*Η Φωνή του Εφέδρου* 13-12-1923:4,18-5-1924:2, 2-11-1924:1). Η κίνηση αυτή είχε το χαρακτηριστικό της εξωκομματικής μετωπικής οργάνωσης που με αιχμή την αντιπολεμική προπαγάνδα εκλαϊκευε το πρόγραμμα του ΣΕΚΕ (Κ), κατά το πρότυπο της πρωτοβουλίας του Barbusse που είχε οδηγήσει στη σύσταση της «Internationale des Anciens Combattants et des Victimes de Guerre». Στην αρκετά μεγάλη κυκλοφορία της εφημερίδας *Νέος Αγών*, που πρόλαβε να εκδώσει πέντε ή έξι φύλλα, και στη συναφή δραστηριότητα των υπευθύνων της (π.χ. τον εορτασμό της 5ης επετείου της δολοφονίας της Luxemburg και του Liebknecht, *Ριζοσπάστης*, 24-1-1924:2), οι στρατιωτικές Αρχές θα απαντήσουν με τη φυλάκιση της ομάδας και το κλείσιμο του εντύπου τους. Με τίτλο «Η τυραννία του Αλή Πασά αναζει και πάλιν» ο *Ριζοσπάστης* καλύπτει ειδησεογραφικά το γεγονός, με στοιχεία για

την κατάσχεση της εφημερίδας και τις ιδιότητες των συλληφθέντων. Στους υπόδικους «λόγω των κομμουνιστικών των φρονημάτων» και για την ικανοποίηση της «λύσης των μιλιταριστών» περιλαμβάνεται και εικονίζεται και ο Ιωσήφ Ηλίας (Ιούλιος Συγκουλιέρος), καθηγητής της Γαλλικής και επαναστάτης ποιητής (12-1-1925:7,16-1-1925:1). Πρόκειται βέβαια για τον Γιοσέφ Ελιγιά του οποίου σε κάθε φύλλο του ο *Νέος Αγών* φιλοξενούσε, πρωτοσέλιδα, ποίημά του. Ο Γιαννιωτοεβραίος ποιητής, πότε με το όνομά του και πότε με το ψευδώνυμο Ιούλιος Συγκουλιέρος, (1) ήδη από το 1920 αλληλογραφούσε με το *Νουμά* που άλλοτε του συνιστούσε να μη βιάζεται, άλλοτε συμφωνούσε με το περιεχόμενο των ποιημάτων του και τον συμβούλευε να «σπουδάσει το στίχο και τη δημοτική γλώσσα», χωρίς να παραλείπει να υπόσχεται τη μελλοντική τους δημοσίευση (1920α:385,399-1920β:143). Ένα χρόνο νωρίτερα είχε δει στο ίδιο περιοδικό να μεταφράζεται από την *Humanite* το «κήρυγμα των διανοουμένων» του R.Rolland (1919:479) και να σχολιάζεται επαινετικά η πρωτοβουλία της Clarte για τη «διεθνή των διανοουμένων» (1919:533).

4. Το ΣΕΚΕ (Κ), που στο τρίτο έκτακτο συνέδριό του (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1924) μετονομάζεται σε ΚΚΕ, και οι μετωπικές του οργανώσεις είχαν ήδη τις αποφάσεις του 4ου παγκοσμίου συ-

νεδρίου (1922) της Κομμουνιστικής Διεθνούς για το πρόβλημα του φασισμού καθώς και την προκήρυξή της εναντίον του «ιταλικού φασισμού» (12-2-1923), (2) για να κινηθούν προς την ανακαίψση ενός παρόμοιου καθεστώτος που κινδυνεύει να επιβληθεί σε όλες «σχεδόν» τις χώρες των Βαλκανίων. Μια τέτοια προοπτική ξεκινούσε από τη Βουλγαρία, μετά την αιματηρή ανατροπή της κυβέρνησης Σταμπολίνσκι, και την επέσειε, με έναν εύλογο συμπηφισμό, η ηγεσία της «Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας» στο όνομα του αναπυσσόμενου «αντιμπολσεβικικού μετώπου» αυτών των χωρών (Δημητρώφ 20 και 21-1-1925:1). Οι ενδείξεις μιας τέτοιας περιπλοκής για την Ελλάδα αξιολογούνται από τον ηγετικό πυρήνα του ΣΕΚΕ (Κ) λίγο πριν την αναγκαστική πώση της κυβέρνησης Παπαναστασίου, όταν δηλαδή υπογραμμίζεται στον *Ριζοσπάστη* από τον Γ. Κορδάτο και τον Θωμά Αποστολίδη ότι το «κήρυγμα του φασισμού (sic!) αρχίζει να γίνεται ακουστόν παντού» και ότι στην Ελλάδα έκδηλος θιασώτης του είναι ο «Κονδυλισμός» (5-6-1924:1, 15-6-1924:1/2). Οι απόπειρες των στρατιωτικών, για τους οποίους σμικρύνθηκε πολύ η απόσταση του στρατώνα από τη Βουλή, να καταλύσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία (που μόλις είχε μετατραπεί σε αβασίλευτη), με πρόφαση τις εντεινόμενες κοινωνικές συγκρούσεις και με έμβλημα

(1) Την Πρωτομαγιά του 1923 είχε μετάσχει στην εκδήλωση του Εργατικού Κέντρου Ιωαννίνων απαγγέλλοντας από το *Φως που καίει* του Δ.Τανάλια [=Κ.Βάρναλη] (*Ριζοσπάστης* 7-5-1923:2)

(2) Στην αρθρογραφία του *Ριζοσπάστη*, δύο χρόνια νωρίτερα, έγινε λόγος για τους «φασιστάς» ή «φασίσι» ως «υστάτην αισχράν ελπίδα της αστικής τάξεως της Ιταλίας» (25-2-1921:1, 22-6-1921:1, Μ.4-4-1921:2, Φρατέλλο 13-7-1921:1) καθώς και για τους Βουλγάρους «φασίσι» (3-6-1921:2). Στην *Κομμουνιστικήν Επιθεώρησιν* θα αναλυθεί η οικονομική και κοινωνική βάση του ιταλικού φασισμού (Rosso 1922: 116-118) και στα *Γράμματα* η «Μακεδονική Νεολαία», που σχηματίστηκε από οπαδούς του Γούναρη στη Θεσσαλονίκη, χαρακτηρίζεται οργάνωση Ελλήνων «φασίσι» (Χαλκός 1921: 237-239).

την άνωθεν υπέρβασή τους, είχαν χαρακτηριστεί «φασισμός», κατά το υπόδειγμα του παλιού κινήματος που μόλις είχε επικρατήσει. Εκτός όμως από το γενικό αυτό περίγραμμα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εκτίμησης του φασιστικού κινδύνου η κρατική υπόθαλψη, κυρίως μέσω των υπουργείων Στρατιωτικών και Ενόμου τάξεως, των νεόκοπων φασιστικών ενώσεων (3) που είχαν ορισμένη απήχηση στους κόλπους των προσφύγων και των ανέργων της βόρειας Ελλάδας και συνάμα η αύξηση των διώξεων που θα υποστούν οι κομμουνιστές, τόσο κατά τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Α. Μικαλακόπουλο όσο και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Παγκάλου, όταν με αφορμή την υιοθέτηση του συνθήματος της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας για την «ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη» (1924, ΚΚΕ τ.Α': 513-518) θα εξαπολυθεί νέο κύμα καταδικαστικών αποφάσεων εναντίον όσων οι ιδέες τους φαίνονταν ότι επιβουλεύονται την ακεραιότητα της χώρας. Η πολιτική κρίση, όπως την εννοούσε το ΚΚΕ, αφορούσε την αδυναμία του αστικού κράτους να αντιμετωπίσει την «προϊούσαν εξέγερση των εργαζομένων μαζών» με επακόλουθο τη διολίσθηση στο «φασισμό», όπως την αποδεικνύουν οι φυλακίσεις και οι εξορίες των παλαιών πολεμιστών και τα αιματηρά γεγονότα της Δράμας και της Καβάλας (1924, ΚΚΕ τ. Α': 509). Σ' αυτήν τη διαδικασία πρόληψης των ανατρε-

πικών ενεργειών του «εσωτερικού εχθρού» πρωταγωνιστούν τμήματα του στρατεύματος, όπως ο «πειθαρχικός ουλαμός Καλπακίου» που θα εξελιχθεί σε κολαστήριο κομμουνιστών θανατοποινητών, και μεγάλη μερίδα του αστικού τύπου, επιστρατεύοντας ακόμη και τον «εβραϊκό δάκτυλο» για την κατανόηση των λόγων της ραγδαίας διάδοσης των κομμουνιστικών ιδεών (Ανδρόνικος 1925, Minimus 5-3-1925:3). Μ' αυτά ακριβώς τα δεδομένα το ΚΚΕ προτείνει την ανάπτυξη του αντιφασισμού ως «αγώνος μαζών» και, ταυτόχρονα με τη συμμόρφωση προς την απόφαση του 5ου συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς για τη «μπολοσεβικοποίηση» του κόμματος, τη σύμπηξη του «ενιαίου μετώπου εργατών, αγροτών και προσφύγων» (1924, ΚΚΕ, τόμος Α': 546,528. πρβλ. Μάξιμος 14-4-1924:1). Δηλαδή η στρατηγική της «εργατοαγροτικής κυβέρνησης» δεν περιορίζει την εμβέλεια του αντιφασιστικού μετώπου, στο οποίο θα μπορούσαν να συμμετάσχουν και τα «σοσιαλδημοκρατικά» εργατικά σωματεία (1925, ΚΚΕ, τόμος Β': 72). Πριν από την απόφαση αυτή της Ευρείας Εκτελεστικής Επιτροπής, που θα συνέλθει μετά τη σύλληψη του Π. Πουλιόπουλου, γραμματέα του ΚΚΕ, ο Σ. Μάξιμος διευκρίνιζε ότι το «ενιαίο αντιφασιστικό μέτωπο» στρέφεται προς την «ειδική προσπάθεια της ισχυρότερης μερίδος του ελληνικού κεφαλαίου να μεταχειριστή τον φασισμό ως μέσο πολιτικής κυριαρχίας» (Minimus 15-1-1925:1).

(3) Ενδεικτικά είναι τα δελτία πληροφοριών της Διοίκησης Χωροφυλακής Ιωαννίνων (π.χ. 17-12-1924, Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΥΕ 1924 α/2 [16]) που σημειώνουν ότι «ο Στρατηγός κατ' εντολήν του Υπουργού κ. Κονδύλη προσεκάλεσε τα διάφορα κακοποιά στοιχεία των Ιωαννίνων ίνα σχηματίσωσιν φασιστικόν Λόχον [...] Εκ μέρους του Συλλόγου Κομμουνιστών πρόκειται να σχηματισθή Αντιφασιστική ομάδα». Ευχαριστώ και απ' αυτή τη θέση την κ. Σοφία Ματθαίου για την προθυμία της να μου διαθέσει αρχειακό υλικό από την έρευνά της για το κίνημα των «Παλαιών Πολεμιστών».

5. Ο Ελιγιά το 1925, μετά την ολιγόμηνη εξορία του στο Αργυρόκαστρο, εγκαταλείπει τα Γιάννινα, τους «ανθρώπους των οραμάτων», και εγκαθίσταται στην Αθήνα, όπου θα συνεργασθεί με το όνομά του στη *Νέα Εστία*, και μια φορά με το ψευδώνυμο Ι. Συγκουλιέρος στη *Νέα Επιθεώρηση*, δημοσιεύοντας το ποίημα «Προλεταριακή τέχνη» (1928:48). Ο θάνατος του τριαντάχρονου μόλις ποιητή θα τον ξαναφέρει πάλι στην επικαιρότητα σε συνδυασμό με το θέμα του φασισμού. Ήδη με τις συνεργασίες του σε γιαννιάδικα και αθηναϊκά περιοδικά και παρά τις ευκρινείς μετατοπίσεις των θεματολογικών του μοτίβων ο Ελιγιά είχε ονομάσει τον Ιησού «Θεό του πόνου», είδε τον σκλάβο «ν'αρματώνεται για τον τραχύν αγώνα», απευθύνθηκε με πίκρα στη ζωή για να του συντρίψει «των ημερών του τα δεσμά», τραγούδησε «του ημίθεου Δουλευτή τον αισαλένιο αγώνα» και πρόβλεψε

«όταν ο Σκλάβος αντρειωθή και θα φουντώσει η Ελπίδα
και στις Ασκήμιες το γκρεμνό, θα συντριβή ο Σατράπης
τότες θα πω πως έβαλα του τέλειου τη σφραγίδα
στο πλέον ωραίο μου ποίημα, στο ποίημα της Αγάπης»

(1967: 25, 73, 76, 89).

Τον πρόωρα χαμένο ποιητή δεν θρήνησαν μόνο η «ξανθιά Μηριάνη» των στίχων του αλλά και οι διανοούμενοι των Ιωαννίνων, οργανώνοντας φιλολογικό μνημόσυνο με κεντρικό ομιλητή τον Π. Φάντη, συνδιευθυντή του περιοδικού *Ελλοπία*. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα διαδοχικά δημοσιεύματα των *Πρωτοπόρων*, τα οποία αφορούν και τον τρόπο κατανόησης του δίπολου «φασισμός και αντιφασισμός» από τους διανοούμενους που ανήκουν ή πρόσκει-

νται στο ΚΚΕ. Ο Π. Πικρός, διευθυντής του οργάνου αυτού της «προχωρημένης διανόησης», είχε γνωρίσει από κοντά τον Ελιγιά το 1923 στα Γιάννινα, όταν ήταν ένας από τους υποψήφιους βουλευτές του ΣΕΚΕ (Κ) στο νομό, και ήταν σε επαφή μαζί του στο εγχείρημα περισσότερο της *Νέας Επιθεώρησης* παρά των *Πρωτοπόρων*. Ακριβώς μετά το πογκρόμ της Θεσσαλονίκης και την πυρπόληση του εβραϊκού συνοικισμού της Κάμπελ, στο τεύχος του Ιουλίου του 1931, αποδίδεται η όξυνση του αντισημιτισμού στη «ραγδαία φασιστικοποίηση της κυρίαρχης τάξης», για την αναζωπύρωση του οποίου δεν είναι μάλλον άμοιρος και ο ίδιος ο Ελιγιά μετά την απόσταση που κράτησε από τη *Νέα Επιθεώρηση* και την παραγνώριση ότι η εβραϊκή εθνότητα βρίσκεται κάτω από διπλή καταπίεση, την εθνική και την ταξική (<Πικρός> 1931:209/210). Στο ίδιο τεύχος η σύντομη παρουσίαση Εβραίων συγγραφέων που έγραψαν στη διάλεκτο Yidisch πλαισιώνεται με άρθρα των Πικρού, Κορδάτου, Γκόρκι και Ζηνόβιεφ για τους κατατρεγμούς των Εβραίων, τη «Φεντερασιόν» της Θεσσαλονίκης, τον αντισημιτισμό και την οργάνωση «Bund».

Στο επόμενο τεύχος αναλύεται ο δεκάλογος της κίνησης «Εθνική Ένωση Ελλάς», που συνοψίζεται στη διατύπωση «Η Ελλάδα υπέρ παν άλλο και όλα δια την Ελλάδα» (Νάζος 1931:281), και με τη λεζάντα «Οι δικοί μας που φεύγουν» νεκρολογείται ο Ελιγιά που ήδη είχε αποκαταστήσει την επαφή με τον κύκλο των *Πρωτοπόρων* και ετοιμαζόταν για τη δράση που «ταιριάζει σ' έναν συνειδητό προλετάριο διανοούμενο». Στο ίδιο κείμενο υποδεικνύεται ως δάσκαλος του ποιητή η R. Luxemburg, που μπορούσε να συγκινηθεί «με το λουλούδι που έβλεπε από τα σίδερα της φυλα-

κής» ή με την «πρώτη πεταλούδα που ανάγγειλε την άνοιξη στους δεσμάτες» (<Πικρός> 1931: 292/293) για να ακολουθήσουν δύο ανέκδοτα ποιήματα του Ελιγιά με τίτλο «Μιλιταρισμός» και «Οι Φαρισαίοι». Το ίδιο θα επαναληφθεί και στο τεύχος του Σεπτεμβρίου, οπότε με το ποίημα «Το Τορά μας» και τις σχετικές σημειώσεις του Ελιγιά θα επιχειρηθεί να ανασκευασθεί η κατηγορία ότι οι *Πρωτοπόροι* παραποίησαν τους στίχους και ότι αυτός έγινε χρισπανός, απαρνούμενος τις «εβραϊκές μάζες των κατατρεγμένων» (1931:310). Στο τεύχος του Οκτωβρίου φιλοξενείται διήγημα του νεαρού Γιαννιώτη Γκαμπριέλ Γεούδα, μεταφράζεται η έκθεση του «Διεθνούς Γραφείου των Επαναστατών Συγγραφέων» για τους Εβραίους συγγραφείς της ΕΣΣΔ και καταγγέλλεται η ασέλγεια που γίνεται σε βάρος του νεκρού Ελιγιά, με την κατάθεση των χειρογράφων του στη Ραββινία και τη βεβαιότητα ότι έτσι θα καταστραφούν «για πάντα» τα ίχνη της «επαναστατικής Διανόησης» (Αναπληρωτής 1931: 363/364), καθώς και με το φιλολογικό μνημόσυνο της Θεσσαλονίκης που με «φαρισαϊκό τρόπο προσπάθησε να δείξει πως τάχα ο Ελιγιά δεν υπήρξε «πρωτοπόρος ποιητής και επαναστάτης διανοούμενος» (1931: 364). Στη στήλη τέλος της αλληλογραφίας (1931: 393) απευθύνεται το περιοδικό στις «ομάδες Γιαννίνων» για να στείλουν τις «εφημερίδες που λένε». Μάλλον θα πρόκειται για τον τοπικό τύπο και ιδιαίτερα για την *Ήπειρο* που ασχολήθηκε με το ανάλογο μνημόσυνο του ποιητή και δημοσίευσε σε οκτώ συνέχειες την κεντρική ομιλία (30-8 ως 9-9-1931 1), στην οποία θα προστεθεί η σημείωση ότι επιδοκιμάζεται η γνώμη των *Πρωτοπόρων* για την «επαναστατικότητα του Ελιγιά που εξακολούθησε από την αρχή ως το

τέλος ίδια και αμετάβλητη» (6-9-1931:1)

6. Οι αναλύσεις των *Πρωτοπόρων* προϋποθέτουν την άμεση εφαρμογή της ιδεολογικής κατασκευής του «πανφασισμού» στην τρέχουσα ελληνική πολιτική σκηνή, κατά την επίσημη άλλωστε αρθρογραφία του ΚΚΕ που ανημετωπίζοντας την αυταρκική στροφή της εσωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου, μετά την ψήφιση και την εφαρμογή του «Ισιώνυμου», διατείνεται ότι η «φασιστικοποίηση του καθεστώτος της κεφαλαιοκρατίας προχωρεί με πολύ γρήγορο ρυθμό» (1930, ΚΚΕ τ. Γ': 211). Σε αρκετές χιλιάδες ανέρχεται ο αριθμός όσων καταδικάστηκαν, από το 1929 ως τη μεταξική δικτατορία, με βάση τη θεσμοθέτηση του εγκλήματος γνώμης που επαναλάμβανε στις νέες συνθήκες έξαρσης ενός κρατικού αντικομμουνισμού τον γερμανικό «Sozialistengesetz» (Αλιβιζάτος 1983:360,398,390). Το έγκλημα γνώμης δεν αφορούσε την εξάπλωση των φασιστικών ιδεών, παρά την τροπολογία που κατέθεσε ο Αλ. Παπαναστασίου, ούτε την περιστολή της δράσης των συναφών ομάδων, αρκεί να μην «αντιποιούνται το κράτος», κατά την αγόρευση του Βενιζέλου στη συζήτηση (10-12-1931) για το «πογκρόμ» της Θεσσαλονίκης (Στεφάνου 1965:228/ 229). Βέβαια όσο θα παραμένει σε ισχύ το θεώρημα του «σοσιαλφασισμού» τόσο θα συμψηφίζεται η εντεινόμενη κρατική καταστολή με τα ισχνά κοινωνικά ερείσματα των φιλοφασιστικών και φιλοναζιστικών οργανώσεων που επιχειρήσαν ανεπιτυχώς να πολλαπλασιάσουν τη δύναμή τους και να αλώσουν τις ενώσεις των «Παλαιών Πολεμιστών». Και στα Γιάννινα, η σύνθεση της τοπικής ΕΕΕ ακολουθεί το πανελλήνιο δείγμα («αλητάκια απ' αυτά που κάνουν θελήματα», Αποστολίδης 1983: 115), όταν μάλιστα στο γειτονικό Καλπάκι θα εξυφανθούν

οι κατηγορίες για τη θανατική καταδίκη στρατιωτών. Στην ίδια προκήρυξη του ΚΚΕ, που καταγγέλλεται η «ανοικτή φασιστική δικτατορία», κατατάσσονται στους «βοηθούς» της κυβέρνησης Βενιζέλου οι «σοσιαλφασίστες», οι «αρχαιοφασίστες», οι «λικβινταριστές» και οι «αχρωμάστοι με τις αριστερές τους δημαγωγίες» (4-12-1930, ΚΚΕ τ. Γ': 216/217). Όλοι αυτοί εγκαλούνται γιατί προσπαθούν να δώσουν «ένα πλατύτερο κοινωνικό περιεχόμενο στο φασισμό», ενώ το ίδιο το ΚΚΕ - που δρα απομονωμένο και σπαράσσεται από τη «φραξιονιστική πάλη δίχως αρχές» - προγραμματίζει την «επαναστατική ανατροπή της εξουσίας του κεφαλαίου» και την εγκαθίδρυση της «εργατοαγροικής κυβέρνησης» (14-12-1930, 2-2-1931, ΚΚΕ, τ. Γ': 211, 235). Από αυτή την άποψη ο αντιφασισμός εξαρτάται κατευθείαν από τον τρόπο κανόνησης του φασιστικού κινδύνου με αποτέλεσμα τα περιθώρια μιας πολιτικής συμμαχιών να έχουν εντελώς εξαντληθεί.

7. Μια διαφορετική πρόταση διατυπώνεται από το μικρόκοσμο της «Αριστερής Αντιπολίτευσης», στα πλαίσια της «κριτικής εργασίας» που επιτελούσε, και με κύρια επισήμανση ότι ο φασισμός και η κοινοβουλευτική δημοκρατία «βρίσκονται σε μια διαλεχτική αλληλεπίδραση και περιπλοκή, μα δεν είναι το ίδιο πράγμα». Υποστηρίζοντας μια τέτοια ταύπιση η Κομμουνιστική Διεθνής και τα εθνικά τμήματα εγκαταλείπουν την επαναστατική πρωτοπορία άοπλη «ιδεολογικός, παρ' όλο το φωνακλάδικο αντιφασισμό». Το φασιστικό φαινόμενο προκύπτει από την «κατακόρυφη συγκέντρωση της κρατικής εξουσίας και την ένταση της πολιτικής αντίδρασης» που τώρα εδράζεται σ' ένα «κίνημα μικροαστικών κυρίως μαζών» που με τη σειρά τους επηρεάζονται από

μια «αντικαπιταλιστική» δημαγωγία εναντίον των θεμελίων της «τυπικής» δη-μοκρατίας και συσπειρώνονται στις «έ-νοπλες αντεπανασταστικές οργανώσεις λευκών φρουρών». Τα ελληνικά επομένως δεδομένα δεν αποδεικνύουν ότι η κυβέρνηση Βενιζέλου είναι φασιστική, αλλά ότι τα κατασταλτικά της μέτρα συ-ντείνουν στην «προπαρασκευή» της «φασιστικής δικτατορίας» (Σαρκάτος, Σεπ.1931:1-5). Στα ίδια συμπεράσματα με τον Π. Πουλιόπουλο οδηγείται και ο Σ. Μάξιμος σε άρθρο του που ητλοφορείται: «Τι Μπρύνινγκ, τι Χίτλερ» και στο οποίο υπογραμμίζει πως όταν αποκαλείται «φασιστική» η κυβέρνηση Βενιζέλου, τότε «κρύβουμε την έκταση του φασιστικού κινδύνου από τα μάτια του προλεταριάτου» και απλώς εμφανίζεται ως φασισμός «μια κατάσταση προπαρασκευαστική του» (Γεν. 1932: 8-11). Στο περιοδικό *Σπάρτακος*, το οποίο στην αρχική του περίοδο το είχαν πλαισιώσει και ορισμένοι Γιαννιώτες συγκρατούμενοι του Ελιγιά, οι αναλυτικές κατηγορίες για την προσέγγιση του φασισμού αντλούνται από τις αποφάσεις της πρώτης φάσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς, τις οποίες είχε επεξεργασθεί ο «μαρξιστικός της εγκέφαλος», δηλαδή ο Λένιν και ο Τρότσκι. Στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύεται εκτενές σχόλιο για το «πογκρόμ» εναντίον των «Εβραίων εργατών και πωκών βιοπαλαιστών» της Θεσσαλονίκης, με αιχμή τον «πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων» (Ιούν. 1931: 23). Τρεις μήνες νωρίτερα καταχώριζε τις θέσεις της «Αντιπολίτευσης» για το «εβραϊκό ζήτημα», στις οποίες θα διαπιστωθεί ότι η ελληνική αστική τάξη κατόρθωσε στα τελευταία εκατό χρόνια να μεταβάλει την εβραϊκή μειονότητα σε «απλές θρησκευτικές κοινότητες,

υποβοηθητικές της εθνικής αστικής ιδεολογίας». Η οικονομική σύγκρουση της εβραϊκής με την ελληνική «μπουρζουαζία», για την κατάκτηση της τοπικής αγοράς, ενισχύει τόσο τον αντισημιτισμό όσο και τον «αμυντικό» σιωνισμό που «καταδημαγωγεί» τα «λαϊκά και προλεταριακά» στρώματα των Εβραίων της συμπρωτεύουσας (Φλεβ.-Μάρτ. 1931: 4/5).

8. Ο θάνατος του Ελιγιά ήρθε σε μια στιγμή που το δίπολο: «φασισμός-αντιφασισμός» εξακολουθούσε να αντιμετωπίζεται από το μακρόκοσμο της κομμουνιστικής Αριστεράς, στον οποίο και ο ίδιος κάποτε είχε ενταχθεί, με τον ίδιο τρόπο. Η μεταστροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς στο θέμα του «σοσιαλφασισμού» και των συμμαχιών, που θα συντελεσθεί μετά την επικράτηση του χιτλερισμού στη Γερμανία, θα γίνει ευνοϊκότερα δεκτή από το ΚΚΕ που ήδη έχει τροποποιήσει τη στρατηγική του, εκπιώντας ότι τα «σημαντικά υπολείμματα μισοφρεουδαρχικών σχέσεων στην αγροτική οικονομία» καθιστούν αναγκαίο τον «αστικοδημοκρατικό χαρακτήρα» της επικείμενης επανάστασης στην «αστικοσιφλικάδικη» Ελλάδα (Γεν. 1934, ΚΚΕ τ.Δ': 19,23). Ακόμη και σ' αυτόν τον αναπροσανατολισμό του ιδεολογικού λόγου η πορεία της ελληνικής κοινωνίας του μεσοπολέμου, τουλάχιστον μετά τη μικρασιατική καταστροφή και σαφώς με την έναρξη της δεκαετίας του '30, όταν δηλαδή η παγκόσμια οικονομική κρίση δεν αναστέλλει την ολοκλήρωση των κεφαλαιοκρατικών δομών της χώρας, δεν μπορούσε να κατανοηθεί ως πολιτι-

κή κρίση. Εκτός από την ισχυροποίηση των θεσμών του αντικομμουνιστικού κράτους στην αντιμετώπιση του αναπυσσόμενου ταξικού εκθροού, ακριβέστερα στην πρόληψη ή την καταστολή της οργανωμένης πια πολιτικής παρέμβασης για την ανάφλεξη των εντελώς ορατών κοινωνικών αντιθέσεων, το πολιτικό στοιχείο (das Politische) διατηρεί την ιδιόζουσα θέση στο σκηνικό της ελληνικής κοινωνίας και μεταστοιχειώνει, με κάποιες τώρα αντιστάσεις, την ενδοαστική ρήξη σε «εθνικό διχασμό». Η κατάγγελία των «παλαιοκομματικών» στο όνομα της «τρίτης κατάστασης», κινείται προς την ίδια κατεύθυνση και υπονοεί τη νομιμοποίηση των «ειδικών» για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας και επομένως αρμόδιων για τη διαχείριση και την υπέρβαση της κρίσης. Εδώ παρεμβάλλεται, ρητά ή όχι, η ανάπτυξη της φασιστικής και εθνικοσοσιαλιστικής ρητορείας που παρά την ευνοϊκή συγκυρία δεν ευδοκιμεί σ' ένα ομόλογο κοινωνικό κίνημα, με αμελητέες εξαιρέσεις τις ολιγάριθμες οργανώσεις («Εθνική Ένωση Ελλάς», «Τρίαινα», «Σιδηρά Ειρήνη») ή κόμματα (όπως το «Εθνικοσοσιαλιστικόν» του Γ. Μερκούρη) με πενικρή απήχηση, όπως άλλωστε το αντιλαμβάνεται και η γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα (Nolte 1968:239, Ανδρικόπουλος 1977: 56/57, Borejsza 1981: 62,203). Το «καθεστώς εκτάκτου ανάγκης» θα μπορούσε να εκληφθεί ως πολιτική άρση της κρίσης, έστω με την κινητοποίηση στρατιωτικών που θα διαθέτουν κοινοβουλευτική κάλυψη είτε από τους Φιλελεύθερους είτε από τους Λαϊκούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν: *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974*, Αθήνα 1983.
 Αναπληρωτής: «Γιατί και πώς ασέλγησε η αντίδραση πάνω στο πτώμα του

Γιουσέφ Ελιγιά», *Πρωτοπόροι*, τ.Β (1913), σσ. 363/364.

Ανδρικόπουλος, Γ.: *Οι ρίζες του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα 1977.

Ανδρόνικος, Α.Ι.: *Τι εστί μπόλσεβικισμός*, Αθήνα, 1925.

Αποστολίδης, Θ.: «Ο φασισμός στην Ελλάδα και το καθήκον της εργατικής τάξης», *Ριζοσπάστης*, 15-6-1924.

Αποστολίδης, Π.: *Όσα θυμάμαι. 1900-1969*, τ. Β', Αθήνα 1983.

Bahne, S.: «Sozialfaschismus in Deutschland», *International Review of Social History*, τ. 10 (1965), σ. 211.

Borejsza, J.W. : *Il fascismo e l' Europa orientale*, Bari 1981.

Γεούδα, Γκ.: «Τρελλός για το Δαφνί», *Πρωτοπόροι*, τ.Β' (1931), σσ.361-363.

Γεωργιάδης, Γ. : «*Η πάλη των τάξεων εν Ελλάδι*», Αθήνα 1921.

Δημητρώφ, Γ.: «Το ενιαίο αντιμπολσεβικόν μέτωπον στα Βαλκάνια», *Ριζοσπάστης*, 20 και 21-1-1925, σ. 1.

Ελιγιά, Γ. : «Αντιθέσεις», «Φενγαλέο χαμόγελο», «Παλιό τραγούδι», *Ελλοπία*, τ. 1 (1930/1931), σ. 85, 198, 243.

Ελιγιά, Γ.: «Μιλιταρισμός», «Φαρισαίοι», «Το Τορά μας», *Πρωτοπόροι*, τ. Β' (1931), σ. 293,294,310.

Ελιγιά Γ.: *Ποίηση - Μεταφράσεις*, επιμ. Γ.Ζωγραφάκη, Αθήνα 1967.

Ζωγραφάκης, Γ.: *Γιουσέφ Ελιγιά. In Memoriam*, Θεσσαλονίκη 1934.

Kommunistische Internationale, *Protokoll des Vierten Kongresses*, Hamburg 1923.

Κομμουνιστική Διεθνής: *Θέσεις και αποφάσεις του 4ου παγκοσμίου συνεδρίου*, Αθήνα 1923.

Κομμουνιστική Διεθνής: «Προκήρυξις: Αγώνας κατά του ιταλικού φασισμού», *Ριζοσπάστης* 12-2-1923, σ. 3.

Κομμουνιστική Διεθνής των Νέων: «Προκήρυξις για την 5η επέτειο της δολοφονίας των σ. Κ. Λήμπκνεχτ και Ρ. Λούξεμπουργκ», *Ριζοσπάστης*, 5-1-1924:1.

Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας: *Επίσημα κείμενα*, τ. Α,Β, (Βουκουρέστι) 1964, 1965, τ. Γ, Δ, Αθήνα 1975.

Κορδάτος, Γ., «Κίνδυνος- θάνατος», *Ριζοσπάστης*, 5-6-1924, σ. 1.

Le Parti Socialiste ouvrier de Grèce, «Rapport au Bureau Socialiste International», *L' Avenir*, τ. 4 (1919), σ. 306-309.

Λυκούδης, Ε., *Η εν Ελλάδι βιομηχανία και αι απεργίαι υπό την έποψιν της νομοθεσίας και της πολιτικής οικονομίας*, Ερμούπολις 1883.

Μ., Ζ., «Φασίσι και αγρόται», *Ριζοσπάστης*, 4-4-1921, σ. 2.

Μάξιμος, Σ., «Τι Μπρύνικ, τι Χίτλερ», *Σπάρτακος*, περ. Β', αρ. 19 (Γεν. 1932), σ. 8-11.

Μάξιμος, Σ., «Και τώρα προς την εργατοαγροτικήν», *Ριζοσπάστης*, 14-4-1924:1.

Milza, P., *Le fascisme*, Paris 1986.

Mimimus (=Μάξιμος Σ.): «Πώς εννοούμε τον αντιφασιστικό αγώνα», *Ριζοσπάστης*, 15-1-1925:1.

Mimimus (=Μάξιμος Σ.): «Ο Εβραϊκός δάκτυλος!...», *Ριζοσπάστης*, 5-3-1925:3.

Μπεναρόγιας, Α., *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου* (1931), επιμ. Α. Ελεφάντη, Αθήνα 1975.

Μπέτης, Στ., «Ηπειρωτικές αδελφότητες και σύλλογοι της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτικά χρονικά*, τ. 20 (1984), σ. 201-328.

Νάζος, Γ., «Η Ε.Ε.Ε. και το περιεχόμενό της», *Πρωτοπόροι*, τ. Β' (1931), σ. 279-281.

Natoli, C., *La Terza Internazionale e il fascismo, 1919-1923*, Roma 1982.

Νίκας, Π., «Κομμουνισμός και Παλαιοί Πολεμιστάι», *Ριζοσπάστης*, 28-1-1925:1

Nolte, E.: *Die Krise des liberalen Systems und die Faschistischen Bewegungen*, München 1968.

Νούτσος, Π.: «Ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου», *Τα Ιστορικά*, αρ. 5 (Ιουν. 1986), σ. 139-150.

Νούτσος, Π.: «Η πρόσληψη των ιδεολογημάτων της technocracy στην Ελλάδα», *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα*, Αθήνα 1988, σσ. 345-357.

Noutsos P.: «Th. Bremer (Hrsg.) Europäische Literatur gegen den Faschismus 1922-1945, München 1986», *Δωδώνη*, μέρος τρίτο, τ. ΙΕ' (1986), σ. 203-208.

Νούτσος, Π., «Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα», τόμ.Α', Αθήνα 1990.

Ομάδα «Σπάρτακος», «Το εβραϊκό ζήτημα», *Σπάρτακος*, περ. Β', τ. Β', αρ. 8-9 (Φλεβ.-Μάρτ. 1931), σσ. 5/6.

ΟΚΝΕ: «Προκήρυξεις για την 5ην επέτειον της δολοφονίας των Κ. Λήμπκνεχτ και Ρ. Λούξεμπουργκ», *Ριζοσπάστης*, 13-1-1924:2.

Παλαιοί Πολεμιστές και θύματα Στρατού: *Πόλεμος κατά του πολέμου. Αποφάσεις του Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου*, Αθήνα 1924.

Παπαγεωργίου, Γ.: *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1982.

Π(απακωνστανίνου), Θ.: «Συνδικαλιστικό Κίνημα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ι («Ελλάς»), Αθήνα 1934, σσ. 422-426.

[Πικρός, Π.]: «Στους Εβραίους της προχωρημένης διανοήσης», *Πρωτοπόροι*, τ. Β' (1931), σ. 209/210.

[Πικρός, Π.]: «Ποσέφ Ελιγιά», *Πρωτοπόροι*, τ. Β (1931) σ. 292/293.

Pirker, Th. (Hrsg.), *Komintern und Faschismus*, Stuttgart 1965.

Poulantzas, N.: *Fascisme et Dictature*, Paris 1970.

Πουλιόπουλος, Π.: «Η πάλη κατά του φασισμού», *Σπάρτακος*, περ. Β', τ. Β', αρ. 13/14 (Ιούλ.-Αύγ. 1931), σ. 5-7.

Πρωτοπόροι Θεσσαλονίκης: «Η τραγική κωμωδία που παίχτηκε στην Θεσσαλονίκη», *Πρωτοπόροι*, τ. Β (1931), σ. 364.

«Ριζοσπάστης»: «Ποιοί συμμετέχουν εις Β' πανεργατικόν Συνέδριον», *Ριζοσπάστης*, 11-10-1920:3.

«Ριζοσπάστης»: «Η τυραννία του Αλή Πασά αναζει και πάλιν», *Ριζοσπάστης*, 12-1-1925:7.

«Ριζοσπάστης»: «Ο επαναστατικός αναβρασμός εν Ιταλία», *Ριζοσπάστης*, 25-2-1921:1.

«Ριζοσπάστης»: «Δράσις Βουλγάρων φασίσι», *Ριζοσπάστης*, 3-6-1921:2.

«Ριζοσπάστης»: «'Εστω προς γνώσιν», *Ριζοσπάστης*, 22-6-1921:1.

- «Ριζοσπάστης»: «Η πρωτομαγιά στα Γιάννενα», *Ριζοσπάστης*, 7-5-1923:2.
 «Ριζοσπάστης»: «Ιωάννινα», *Ριζοσπάστης*, 24-1-1924:2.
 Rolland, R.: «Το κήρυγμα των διανοουμένων», *Ο Νουμάς*, τ.16(1919), σ.479.
 Rosso, A. : Η οικονομική και κοινωνική βάση των φασίσι εν Ιταλία», *Κομμουνιστική Επιθεώρησης*, τ. 2(1422), σ.116-118.
 Σαρκάτος (=Πουλιόπουλος), Π.: «Η πάλη κατά του φασισμού και το Κόμμα», *Σπάρτακος*, περ. Β', τ. Β', αρ. 15 (Σεπτ. 1931), σσ. 1-5, αρ. 17 (Νοέμβρ. 1931), σσ. 11-15.
 «Σπάρτακος», «Ενάντια στα πογκρόμ», *Σπάρτακος*, περ. Β', τ. Β', αρ. 12 (Ιούν. 1931), σ. 23.
 Συγκουλιέρος, Ι.: [=Ελιγιά, Γ.], «Προλεταριακή τέχνη», *Νέα Επιθεώρηση*, τ. 1 (1928), σ. 48.
 Σύνδεσμος εργατών και εργατριών των καπνεργοστασίων Ιωαννίνων, *Καταστατικόν*, Ιωάννινα 1925.
 Σούλης, Χρ.: «Η έκθεσις του ηπειρωτικού τύπου», *Η Δωδώνη*, τ. Α' (Αλεξάνδρεια 1931/1932), σσ. 273-284.
 Στεφάνου, Σ. (επιμ): Ελευθέριος Βενιζέλος: *Πολιτικά υποθήκαι*, τ. Α', Αθήναι 1965.
 [Ταγκόπουλος, Δ.]: «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, τ. 16 (1919), σ. 533, τ. 17 (1920α), σ. 363, 411, τ. 17 (1920β), σ. 13.
 [Ταγκόπουλος, Δ.]: «Χωρίς γραμματόσημο», *Ο Νουμάς*, τ. 17 (1920α), σ. 383, 399, τ. 17 (1920β), σ. 143.
 Φάντης, Π.: «Ο Γιοσέφ Ελιγιά», *Ήπειρος*, 30-8 ως 9-9-1930, σ. 1.
 Φρατέλλο: «Εσωτερική αναρχία εν Ιταλία», *Ριζοσπάστης*, 13-7-1921:1.
 Φωνή του Εφέδρου (Ηράκλειο), 13-12-1923:1, 18-5-1924:2, 2-11-1924:1.
 Χαλκός, Π. [=Κορδάτος, Γ.]: «Η μετεκλογική κατάσταση», *Γράμματα*, νέα περίοδος, τ. 1 (1921), σ. 237-239.

ΕΤΑΙΡΙΑ

Περιοδική έκδοση της Εταιρίας Γραμμάτων και Τεχνών

Η ΠΑΛΙΑ
ΦΛΩΡΙΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ
ΑΝΔΡΕΟΥ
(ΚΙΛΙΤΣΗΣ)

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
«ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ»
ΣΤΗ ΦΛΩΡΙΝΑ

6

Άγγλος Κ. Ανετόπουλος: ΟΙ ΚΑΤΗΚΟΙ ΤΗΣ ΠΟΣΕΩΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ
 ΠΡΕΠΟΙΟΡΟΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΑΣ * Θέμας Μήλας: ΕΠΕΙΘΕΙΟ 20 * Αντώνης Τσαμής: Ο ΜΟΥΣΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΕΤΕΣ * Δημήτρης Α. Δημητριάδης: ΤΑ ΗΛΕΙΟΤΟΙ ΚΙΣΗΤΟΙ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΞΗΣ * Παναγιώτης Σουλιάσης: ΜΕΝΗΘΙΟΣ ΣΑΦΕΣΤΕΡΟΣ * Ρίτσα Σαχίδου: FOR MAMMIM EFFECT... * Επαμεινώνδας Τζινας: IN MEMORIAM... (ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ) * Μαργαρίτα Νικηταρίδου: ΑΝΟΙΧΤΟ ΑΒΟΥΤ * Άθωνα Ζωγράφου: ΠΑΡΟΒΑΙΩΜΑ * Δημήτρης Μικαλάς: ΤΑ ΠΑΛΙΑ ΦΙΛΟΓΡΑΦΙΑ * Άρης Κλαύς: ΕΛΘΟΥΣΕΣ ΣΚΕΠΤΕ

Χριστοφόρου Ράπη

ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΧΡΟΝΙΑ

1941 - 1949

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

Surrealismus

